

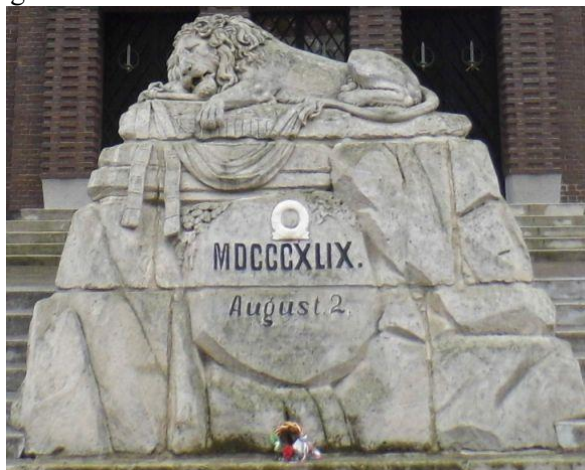
Hasábok az oroszán mögött A modernizmus és az art deco keveredése a Hősök Mauzóleumán

Bodó Péter

művészettörténész, Szépművészeti Múzeum

A Hősök Mauzóleuma Debrecen egyik igazán különleges építménye, mely tekintélyt parancsolóan áll a Honvédtemető magaslatán. Elsődleges célja az elhunytak emlékének ápolása, de téglaborítású hasábjaival keletkezésének idejéről is rengeteget elárul. A tanulmány ezért a történelmi ismertető után a stílusok szempontjából igyekszik vizsgálni ezt a nagyszerű alkotást.

Debrecen városa az 1849. augusztus 2-án a település határában zajlott csata helyén hősi temetőt alakított ki, és később az első világháborúban elhunytakat is itt helyezték örök nyugalomra. (Pamer, 2001.) A megemlékezők hosszú ideig csak egy kisebb dombhoz tudtak zarándokolni, ahol egy idő után hivatalos megemlékezéseket is tartottak. A dombot 1899-től Marschalkó János *Haldokló oroszán* című, sósokúti mészkőből faragott emlékműve díszítette,¹ de szükség mutatkozott egy olyan épület emelésére is, amely kedvezőtlen időjárás esetén is lehetővé teszi az ünnepségek megtartását.

1. kép: Marschalkó János: *Haldokló oroszán*. Fotó: Bodó Péter, 2022.

¹ Az 1861-ben készült szobrot a református Nagytemplom és a Kollégium közötti emlékkertből helyezték át a temetőbe. Műemlékvédelem 1983. 4. szám 297.

A tervpályázat

Noha Borsos József műszaki tanácsos 1929 novemberében, nem sokkal utána pedig Györgyi Géza is készített hozzá tervet, de azokat a Városi Tanács nem találta megfelelőnek (utóbbi hatalmas költségekkel járt volna), így 1930. október 23-án országos pályázatot hirdettek. Erről értesülve a Hősök Emlékét Megörökítő Országos Szövetség felajánlotta a városnak a szolgálatait, hiszen 1917 óta már több mint ezerötyszáz emlékművet állítottak fel, de Vásáry István polgármester válaszelevelében világossá tette, hogy ezúttal nem emlékműről, hanem egy egész épületről lenne szó. (MNL HBVL, 5684/1939)

A tervezési programban feltételül szabták, hogy a belső falfelületen legalább kétezer névnek – a temetőben nyugvó összes halottnak – el kell férnie, valamint javasolták, hogy az épület egy része nyúljon a fák koronája fölé is. Az ünnepségek megrendezése érdekében szükség volt egy tágas teraszra is. Az 1930. december 30-i határidőig negyven pályamunka érkezett be, melyek rendkívül nagy változatoságot mutattak stílus tekintetében. További érdekesség, hogy még az Amerikai Egyesült Államokból is küldtek terveket és egy makettet is. (Vállalkozók Lapja, 1930. 10–11. sz. 4.)

Az 1931. január 30-án folytatott bírálaton a zsűri nemcsak az épületek megjelenését, hanem a környezetbe illesztését is figyelembe vette. E szerint két csoportra osztották a műveket: amelyek csak a temető bejáratának tengelyére néznek, illetve amelyek a temetőhöz tartó Hősök utcája tengelyéhez is alkalmazkodnak. Magával az épülettel kapcsolatban pedig a befogadóképesség játszott kulcsszerepet, a tágasabbakat részesítették előnyben. Az első díjat Vass Béla és Tóth János szombathelyi építészek nyerték, a részlettervek kidolgozására és a megvalósításra azonban a második helyezést elérő Lechner Jenő² irodája kapott megbízást. (Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye, 1931. 11–12. sz. 74.) Ebben valószínűleg Lechner politikai összeköttetéseinek is szerepe volt, jó kapcsolatot ápolt ugyanis az akkori kultuszminiszterrel, Klebelsberg Kunóval is. (Magyarság, 1928. 40. sz. 8.)

A Lechner-iroda tervváltozatai

A kivitelezésre kiválasztott tervet a Lechner irodájában dolgozó Szontagh Pál készítette,³ és bár egyáltalán nem tartalmazott magasra nyúló elemet – 15 méteres szélességéhez képest csupán 19 méteres magasságot irányozott elő –, a zsűri dicsérte az újszerű homlokzatát. A bírálati jegyzőkönyvben így írtak róla: „*megkapóan impozáns az emlékmű korszerű tégl architektúrája.*” (MNL HBVL,

² Lechner Jenő és családja 1942-ben felvette a Kismarty- előnevet, így a szakirodalomban sok helyen Kismarty-Lechner Jenőként szerepel. A Hősök Mauzóleumának tervezésekor azonban még nem az volt a neve, így a dolgozatban is a rövid változatát használok.

³ Lechner Jenő levele Borsos Józsefhez 1931. május 9-én. MNL HBML, 5684/1939

5684/1939) Negatívumként az alacsony voltán kívül egyedül azt hozták fel, hogy a bejárattal szemközti fala nem nyitott.

2. kép: Lechner Jenő irodájában készült kör alakú alternatív terv.
BTM Kiscell, ltsz: 66.61.6

A pályázatra készülve egyébként több art deco stílusú tervet is készítettek, melyeken azonban magyaros részletek is megjelentek. Lechner Jenő – Ödön bácsikájához hasonlóan – fontosnak tartotta, hogy a nemzeti gondolat az építészetben is megjelenjen, amit különböző módszerekkel igyekezett elérni. Egy gloriett alakú terven – ami a temetői környezet miatt kézenfekvő volt – az ablakrácsokat például a népművészetből származó vitézkötésekkel díszítette. Egy másik változaton a tornyokat szénaboglyák formáját követő sisakokkal zárta, egy harmadikon pedig a magyarosnak tekintett pártázattal koronázta az építményt. (BTM Kiscell III/3., ltsz.n. 2.1-2.3) A kör alakú negyedekhez metszetet is készítettek, melynek belső terében egy Piéta-jellegű szoborkompozíció látható. (BTM Kiscell III/3., ltsz: 66.61.6) A tervváltozatok közös vonása még, hogy mindegyik centrális elrendezésű, hiszen az emlékeztető funkcióhoz hagyományosan ez társul (Hajós-Baku, 2018.).

A megvalósult épület

A végül megvalósult épületre a modernizmus és art deco keveredése jellemző. Alaprajza egy 15 méter oldalhosszúságú négyzet, tömegformálására pedig a lépcsőzetesen elrendezett geometrikus testek jellemzőek: a magját alkotó kocka oldalalaiból kissé alacsonyabb hasábok lépnek előre, a sarkait pedig még alacsonyabb

hasábok egészítik ki. Az így körülépített tömb tetején egy 5 méter magas, 10 méter átmérőjű henger áll – kupola hatását keltve –, melyet enyhe lejtésű, bádoggal borított, úgynevezett gömbsüveg tető fed. Az épület teljes magassága 19,5 méter. (Tér és Forma, 1932. 9. sz. 274.) Ez a világos tagolás a modern elvekből következik, és az épület vasbeton szerkezete is ennek felel meg. A tiszta, mértani formák által sugallott örökérvényűség – mely az ókori építészethez is köti – kellően monumentális hatást kölcsönöz, ami elengedhetetlen egy emlékezőt szolgáló épületnél. (Magyar Építőművészet, 1983. 2. sz. 26.)

3. kép: A Hősök mauzóleumának délkeleti nézete. Fotó: Bodó Péter, 2022

A felső hengeren megjelenik a modernizmus egyik legjellegzetesebb ismérve, a szalagablak is: a két méter magas, kettős üvegezésű ablak a henger teljes kerületén, komolyabb tagoló pillérek nélkül fut végig. Erre a nagy felületre szükség is van, ugyanis máshol nem nyílnak rajta ablakok. Az eredeti, teknőszerűen kialakított lapostető is modern volt – csakúgy mint a falba rejtett esőcsatornák –, azonban ezek hamar vizesedési gondokat okoztak. Hiába volt aszfalttal szigetelve a tető, a víz megállt rajta és beszivárgott, a csatorna megrepedése pedig szintén hasonló következménnyel járt. Ezért volt szükség a tető formájának utólagos módosítására, és a csatornák helyett is újat vezettek az épület külsején.

4. kép: A keleti bejárat. Fotó: Bodó Péter, 2022

A nyerstégla homlokzat viszont az art decora jellemző, amit a bejárat körül játékosabbá tettek a tervezők: az előcsarnok négy alacsony pillérének felületét bordázattal élénkítették. A téglák különlegesek voltak: sötétbarna, érces fényű klinkerek,⁴ melyek a debreceni városi téglagyárban készültek Borsos József műszaki főtanácsos javaslatára. A lábazathoz szintén Borsos javaslatára ugyanolyan köveket használtak, mint az akkoriban épült debreceni krematóriumban. (Ráczi, 2015) Az épület monumentalitását a komoly barna szín tehát elősegítette, de a túlzott monotonitás elkerülése végett néhány világos elemet is beépítettek: a bejáratokhoz felvezető lépcsők, valamint az említett pillérek kocka talpzata is világos műköből készült. A bejáratok kialakításánál figyelembe vették a zsűri megjegyzését, és a hátsó oldalára is helyeztek kaput. A vasajtók nagy üvegfelületeit rombusz alakú rácsok védik, melyek felső harmadára kovácsoltvas díszeket: zöld koszorúba foglalt ezüst pengéjű kardokat rögzítettek, utalva az itt nyugvó háborús halottakra. E színek üdítően hatnak a monumentális, ám komor épületen. Az előtűrső homlokzat tetejére Debrecen, a hátsóra pedig Magyarország világos kőből kifaragott címerét is elhelyezték.

A belső tér

A belsőt a pályamunkához mellékelt műleírás szerint nemcsak a debreceni hősi halottaknak, hanem trianoni emlékműnek is szánták volna a tervezők. A négyzetes tér sarkaiban egy-egy lépcsőfokkal felemelt és ráccsal elzárt fülkében a négy elszakított országrészt (észak, dél, kelet és nyugat) jelképező szobrokat állítottak volna. Az elképzelés úgy valósult meg, hogy a sarkokat kiállítótérnek rendezték

⁴ A magas hőmérsékleten égetett klinker vagy más néven kongótégla nagy tömörségű, és ezáltal a környezeti hatásoknak jobban ellenáll, mint a hagyományos eljárással készült téglák.

be. A belső tér egyébként tükrözi a külső megjelenést, hiszen centrális elrendezésű: egy négyzet alakú térhez keskenyebb, dongaboltozatú fülkék csatlakoznak, a dongák pedig viszonylag vékony vasbeton pillérekre támaszkodnak. E pilléreket eredetileg márvánnyal burkolták volna, de az anyagi erőforrások szűkössége miatt végül csak vörösre festették azokat. A teret felülről a dongákon és az úgynevezett csegelyeken nyugvó, henger alakú kupola zárja le, melyben a sárga és kék üvegablakok mintha glóriát képeznének. A padlót világosbarna járólapok borítják, de a széleket sötétbarna lapokból rakott mintázat díszíti. Az oldalfalakra kerültek a hősi halottakra emlékező táblák, mely az eredeti elképzelésekkel ellentétben nem sorolja fel a mintegy kétezer nevet (csak a töredékéről sikerült hiteles adatokat találni), csak néhány sorban tiszteleg az elhunytak előtt. E szövegeket egyébként Lechner kifejezett kérésére nem sárgás árnyalatú haraszi mészkőre vésték fel, hanem sokkal egyszerűbb megjelenésű – de jóval olcsóbb – műkő táblákra, amelyet a tervező *végzetes hibának* ítélt, mert nagyban csökkentette a tér nemes megjelenését.⁵ A tervezők a dongával fedett félköríves mezőkbe a hősök küzdelmét megörökítő ábrázolásokat képzeltek (mozaik, sgraffito vagy freskó technikával), de végül a gazdasági válság miatt ezek sem valósultak meg, csak zöldre festették a falat. A belső azonban így is illeszkedik a külső monumentalitásához: a vörös és a zöld mint nemzeti színek határozzák meg. (Tér és Forma, 1932. 9. sz. 273.)

5. kép: A Hősök mauzóleumának belső tere. Fotó: Bodó Péter, 2022

⁵ Eredetileg márványt javasolt, de tudomásul vette, hogy ilyen drága anyagra nem volt pénze a városnak. Lechner Jenő 1931. november 13-án kelt levele a polgármesterhez. MNL HBML, Debrecen Város Törvényhatósági Bizottságának iratai, 5684/1939

A dombtetőn – vagyis pontosabban sírhanton – álló épület körül téglával borított teraszt képeztek ki, melyhez műkö lépcsők vezetnek fel. Marschalkó János szobrát ebbe a lépcsőbe építették be. A különleges helyszín miatt a Déri Múzeum felhívta a figyelmet, hogy az alapozási munkálatok során nagy esély van régészeti leletek előkerülésére, amelyeket igyekezett begyűjteni. Lechner és Szontagh 1931 júniusában készítették el a kiviteli terveket, és az építkezés az év nyarán indult. Viszonylag kis mérete ellenére a kivitelezés átsúszott a következő évre is. A föld- és kőműves munkákat a Tóth és Sebestyén Rt. végezte, a tetőfedést Lukács Vilmos, a lakatos munkákat Király Imre, az üvegezést Berger Zsigmond, a padlóburkolást Poroszlai János, a falburkolást (egyúttal az emléktáblák kivitelezését) pedig a Debreceni Műkőgyár. A Hősök Mauzóleumát a debreceni csata évfordulóján, 1932. augusztus 2-án avatták fel, összköltsége 63.637 pengő lett. (MNL HBVL , 5684/1939)

Összefoglalás

A Hősök Mauzóleuma Debrecen két világháború közötti építészetének egyik legfontosabb emléke, és kis mérete ellenére több jelentéssréteget is hordoz. Elsődleges céljával, a hősök tiszteletével a múlthoz kötődést fejezi ki, a letisztult, geometrikus tömegek, vagyis a modern építészet alkalmazása pedig a korral való haladás jele. A téglahomlokzat amellet, hogy az art deco hatását mutatja, a helyi téglagyár kiváló képességeiről is tanúskodik.

Bibliográfia

Magyarság, 1928.

Magyar Építőművészet, 1983.

Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye, 1931.

Tér és Forma, 1932.

Vállalkozók Lapja, 1930.

BTM Kiscell: Budapest Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma, Kismarty-Lechner Jenő hagyatéka

Hajós-Baku Eszter, 2018.: Hajós-Baku Eszter: Hagyomány és újítás. A centralitás történeti hagyománya és korszerűsége a két világháború közötti magyar templomépítészetben. PhD értekezés. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építészmérnöki Kar, Budapest, 2018.

MNL HBVL: Magyar Nemzeti Levéltár, Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltár Debrecen Város Törvényhatósági Bizottságának iratai, 5684/1939

Pamer, 2001.:Pamer Nóra: Magyar építészet a két világháború között. Budapest, 2001.

Rácz, 2015.: Rácz Zoltán: Borsos József. Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, Debrecen, 2015.